

# KONZISZTENCIA VERSUS APORIA HELLER ÁGNES ÉS JACQUES DERRIDA A FELELŐSSÉGRŐL

---

VALASTYÁN TAMÁS

## THESEUS HAJÓJA

Feltehetően nem tévedünk nagyon nagyot, ha mind Heller Ágnes, mind Jacques Derrida filozófiáját olyannak látjuk, mint a mitológiai hős, Theseus hajóját. Theseus hajójának szinte az összes alkatrészét kicserélték, mégis összességében egy hajó maradt, amit a mítosz hősének tulajdonítottak.<sup>1</sup> Nyilván az idők folyamán Heller és Derrida is sok mindent másképp gondoltak, sok szempontból alakították tovább, változtatták meg a korábbi elgondolásaikat, a saját filozófiájukhoz való hozzáállás is módosult. Mégis, ezennel azt szeretném állítani nyomatékosan, hogy mind Hellernél, mind Derridánál az a mozzanat, amelytől a gondolkodásuk armatúrája, állaga végig sajátosan felismerhető marad, amely révén konstituálódik náluk a gondolat, tehát amitől quasi beazonosíthatóvá lesz a helleri és a derridai filozofikum, az a felelősséghez való viszonyukban keresendő, pontosabban abban, ahogyan a felelősségről gondolkoznak. Ha ezt előzetesen meg kellene határozni, akkor azt bocsátanám előre, hogy Hellernél mindig valamiféle konzisztencia formájában jelentkezik a felelősség problémája, míg Derridánál aporetikus alakzatokban látjuk munkálni minduntalan. Heller esetében egy kognitív-identikus konstrukció lesz az a keret, amelyben a felelősségre rákérdez, és ehhez a konstrukcióhoz is felelősen viszonyul, míg Derrida egy differenciális-performatív mozgásrendben gondolja el a felelősség fogalmát és életreferenciáját, illetve ennek a disszeminatív vagy dekonstruktív mozgásformának az életben tartását, mindújra releváns megelevenítését tartja felelős gondolkodói feladatának. Heller Ágnesnél a felelősség problémája, még ha a személyiség kontextusában vetődik is fel, mindig megtalálja és fenntartja a vonatkoztatási pontot az univerzalizistikussal, ha tetszik, mindig hidat épít a planetáris felé, Derridánál ezzel szemben, még ha felmerül is minduntalan a másik, a közös tér fenoména, hangsúlyosan, mondhatni, ipszeitív módon egyéni, személyes marad.

---

<sup>1</sup> A metaforához vö. Heller Ágnes: *Életképes-e a modernitás? (Előszó)* Latin Betűk, Debrecen, 1997. 7-11., 11.

Hogy a felelősség fogalma és problémája milyen kardinális szerepet játszik Heller Ágnesnél, azt jól mutatja, hogy *Személyiségetikájának Bevezetésében* már-már odáig megy, hogy a személyiség etikai konstitúciói közül a felelősséget tartja a legfontosabbnak. Legalábbis eljátszik azzal a gondolattal, hogy egy lehetséges személyiségetika legfőbb konstituáló mozzanata a felelősség. Ezt a lehetőséget végül is elveti, de éppen ennek apropóján száll vitába Derrida koncepciójával, akit szerinte „csakis a felelősséget vállaló egyes ember” érdekli, nem törődve azzal a társadalmi, normatív, elvi konstellációval, amelybe ez az egyes ember szükségképpen beágyazódik. Hellert ugyanakkor éppen ezek a konstellatív momentumok érdeklik, azon praktikus elvek és normák rendszere, amelyek révén az ember mint személyiség végrehajthatja önmaga alapvető ugrását, azaz önmagának mint tisztességes személynek a választását, anélkül, hogy ez mások sérelmére történjék. Mindehhez persze Hellernek egy éles paradoxonra kell reflektálnia folyamatosan, ami pedig nem más, mint hogy a személyiségetika „olyan etika, amelyből hiányoznak a normák, a szabályok, az eszmények, s minden olyasmi, ami a személyhez képest »különdleges«, vagy az marad”.<sup>2</sup> Nos, Hellernél a személyiségetika norma-nélkülisége, hiszen az egyedi személy etikájáról van szó, egyszerűen minduntalan ráutaltsága a normák rendszerére, hiszen ettől lehet voltaképpen etika, végül is egy kognitíven-identifikusan uralt konstrukcióban formálódik ki.

Derridánál mindezzel szemben a felelősség problémája kevésbé etikai mozzanatként, mint sokkal inkább egy topológiai mozgalmasság aktiváló elveként konfigurálódik, ami persze egyáltalán nem jelenti azt, hogy ennek a mozgás- vagy játéktérnek ne lennének etikai konzekvenciái.<sup>3</sup> Ezt a topológiai dinamikus erőt sokszor meghatározza Derrida, *A szellemről* című, Heidegger és a kérdés alcímmel írt szövegben pl. a nyelvben eseményként megtörténő beszélgetés mintájára beszél a felelősség topológiájáról. Azt mondja Heidegger és Trakl, a gondolkodó és a költő *Gespräch*jéről írván, ami – fűzi bele mondandójába a filozófus –

nem beszélgetést jelent, mint néha fordítják, nem is dialógust, eszmecserét, megvitátást, s még kevésbé kommunikációt. A két beszélő beszéde, a nyelv, amely kettejük között beszél, egy törvényt, egy mintát, egy birodalmat, egy műfajt követve válik szét és

<sup>2</sup> Heller Ágnes: *Személyiségetika. (Bevezetés)* Ford. Módos Magdolna. Osiris, Budapest, 1999. 9–15. 11.

<sup>3</sup> Vö. Bagi Zsolt: *Etika és irodalomelmélet. Jacques Derrida és az angolszász kritikai kultúrákutatók etikája. Alföld*, 1998. 7. 82–96.

gyűlik egybe, amelyeket csak aszerint nevezhetünk el, ami itt kimondásra kerül, e *Gespräch* nyelve vagy beszéde révén<sup>4</sup>

– egyszóval Derrida azt mondja és írja a nyelvről a felelősség topológiáját megelőlegezve, hogy: „A nyelv a beszédben beszél. Önmagáról beszél itt, önmagához viszonyul, miközben elkülönбöződik.”<sup>5</sup> A felelősség tehát a nyelvben működő szétválás és egybegyűjtés mozgalmasságához hasonlatosan egyként színre viszi az identifikáció és az elkülönбöződés mozzanatát. A felelősség topologikus rendje olyan, hogy oly módon jelenti be magát folyton, hogy egyszersmind el is törlődik.

### **A TULAJDONÍTÁS KOGNITÍV AKTUSA**

Heller Ágnes gondolkodásának kulmináns pontja a felelősséghez való viszonya. Olyannyira, hogy éppen a felelősség gondolatával és vállalt magatartásformájával magyarázza azt, hogy miért éppen az etika vált az ő saját filozófiájának a voltaképpeni keretévé.

„Miért tértem mindig vissza mániákusan a morálfilozófiához, a történetfilozófiához? Miért akartam egy világot felépíteni? Azért, mert úgy éreztem, hogy kötelezettségeim vannak.

Felelősséggel tartozom a halottaimnak.

Felelősséggel tartozom azoknak, akik e modern világ áldozatai lettek.

Elsősorban az Auschwitzban, de a Gulágban elpusztultaknak is.”<sup>6</sup>

A morál- és történetfilozófiai érdekeltséget a személyes érintettség motiválja, és éppen ez ad Heller etikai gondolkodásának színezetet és súlyt. Mindazonáltal sohasem engedi, hogy ez a személyesség beszüremkedjen a gondolkodás általánosító fogalmi terébe és kikezdje annak kognitív alapjait. Éppen hogy ennek a legszemélyesebb érintettségnek, zsidó mivolta okán a genocídium borzalmaiba való bevonódásának a planetáris megértéssel és felelősséggel való összeszővődöttsége készíteti arra, hogy a praxis terén olyat alkosson, amely mindenki számára releváns lehet.

A hetvenes évek végén, nyolcvanas évek elején, mikor még a marxista praxisfilozófia keretein belül, bár már azokon egyre inkább kívülre tekintve műveli az etikát, Heller a következőket írja:

---

<sup>4</sup> Jacques Derrida: *A szellemről. Heidegger és a kérdés*. Ford. Angyalosi Gergely és Babarczy Eszter. Osiris, Budapest, 1995. 117-118.

<sup>5</sup> Derrida: *A szellemről*... 118.

<sup>6</sup> Heller Ágnes: *Bicikliző majom. Élet- és korrajz*. Kőbányai János interjúregénye. Múlt és Jövő, Budapest, 1999.<sup>2</sup> 369.

Természetesen egy filozófiai etika sem láthatja el az egyént tanácsokkal minden különleges szituációban, hogy ily módon megszabadítsa a megfontolás és választás felelősségétől. De az egyének számára a választás vezérfonalául szolgál posztulátumok és erkölcsi alapelvek biztosítása olyan kötelezettség, amelyet egyetlen praxisfilozófia sem kerülhet meg. [...] Az így megszerkesztett erkölcsi posztulátumoknak és alapelveknek minden emberi lényhez kell szólniuk e földön, bármilyen is a hagyományos élet-világ vagy a sajátos erkölcsi rendszerük. Ez olyan nehézségekkel jár, amely fel sem vetődött Marxban, aki csak a nyugati civilizáció jegyében gondolkodott.<sup>7</sup>

S aztán a következő emfatikus sorokkal zárja a gondolatmenetét: „A marxista őseinktől örökölt üres lapokat jelentőségteljes szavakkal kell teleírni a planetáris felelősség mostani érájában.”<sup>8</sup> A felelősség tehát jóllehet az egyéni cselekvés nyomán szökken szárba, de mindig közösségi, társadalmi, sőt planetáris kontextusban érvényes.

A felelősség eme univerzalisztikus érvényének Hellernél pontosan megragadhatjuk a kognitív-identifikációs elvét: ez pedig nem más, mint a tulajdonítás aktusa. A kilencvenes évek elején, amikor belevág etikai filozófiai projektjének legfőbb tervezetébe, *Az erkölcs elméletébe*, akkor ezen tervezet első darabjában, az *Általános etikában* a felelősségről szóló fejezet azzal az erős tételmonddal kezdődik, hogy: „A cselekvő mindig felelős.”<sup>9</sup> A cselekvés megtörténte olyannyira a világ részévé válik, hogy az immár kitörölhetetlen nyomot hagy rajta. Megfordíthatatlan eseményeket gerjeszt benne. „A megfordíthatót a cselekvés folyamata teszi megfordíthatatlanná. Mihelyt lezajlik a cselekedet, a világ részévé válik: vagy megerősíti mások cselekedeteit, vagy szembekerül velük.”<sup>10</sup> Nos, ennek a világ egészét dinamikusan alakító aktivitásnak a legfőbb elve a tulajdonítás:

Bár a „felelősség” fogalmának jelentése eltolódott a „rossz cselekedetért vállalt felelősség” irányába, a jó cselekedeteket éppúgy *tulajdonítjuk* a cselekvőknek, mint a károsakat. Valamely cselekedet egy cselekvőnek tulajdonítani: ezt jelenti az, hogy valakit „felelősnek tekintünk”.<sup>11</sup>

---

<sup>7</sup> Heller Ágnes: A marxista etika öröksége napjainkban. Ford. Árokszállási Borza Gyöngyi. *Létünk*, 1983. 2. 6. 296-319. 314.

<sup>8</sup> Heller: A marxista etika... 316.

<sup>9</sup> Heller Ágnes: *Általános etika*. Ford. Berényi Gábor. Cserépfalvi, Budapest, 1994. 86.

<sup>10</sup> Uo.

<sup>11</sup> Heller: *Általános etika*. 87. (Kiemelés az eredetiben.)

Amit itt ki szeretnék emelni, az nem más, mint hogy a tulajdonítás aktusa Hellernél, legyen bár a felelősség retrospektív vagy előremutató, mindig kognitív és identikusan uralt.

Ily módon az etikai koncepció felelősségről megalkotott része szervesen illeszkedik Heller – ahogyan ő maga nevezi – „radikális” filozófiai programjába, amely voltaképpen nem mást jelent, mint hogy az igaz és a jó egységeként elgondolt Legyen szükségképpen fölé kell hogy rendelődjön a létnek. Így a filozófia Heller elgondolásában, ahogyan Vajda Mihály írja, „a lét megkérdőjelezése a legyen szempontjából”, ami azt is jelenti, hogy a helleri filozófiának „létre kell hoznia az igaz és a jó meglelt egységét megtestesítő racionális utópiát”. S hát valóban – írja Vajda –, „Heller írásainak ismerői tudják, hogy egész életműve nem más, mint e nagyszabású program megvalósítása: a radikális utópia monumentális építményének megalkotása”.<sup>12</sup> Vajda szerint Heller a filozófia e racionalisztikus-utópikus koncepciójával egy ponton szükségképpen kudarcot vall:

Nem lehet ugyanis elrejteni azt aényt, hogy e filozófiakoncepción belül nincs hely valódi pluralizmus számára, márpedig ez azt jelenti, hogy valódi tolerancia számára sincs. *A végén tudniillik szükségképpen az derül ki, hogy az egymással ütköző eszmék között csak egyetlenegy igaz eszme van.*<sup>13</sup>

Mindazonáltal Vajda szerint a helleri etikai koncepciónak kifejezetten a felelősség szempontjából történő elgondolásakor a probléma nem feltétlen a racionalitás oldaláról merül fel, hanem éppenséggel egyfajta túlfűtött szenvedélyesség miatt, amely *quasi* ellehetetleníti megválaszolni azt a kérdést, hogy kinek is tartozunk felelősséggel.

Legyen a személyiség akármilyen autonóm is, amíg véges ember, nem pedig halhatatlan isten, felelősséggel tartozik. A kérdés csak az, kinek. Csak önmagának? Ez nem lehet a világban lévő felelősség forrása, önmagamnak csak akkor tartozhatom felelősséggel, ha ezt a felelősséget a valaki mással szembeni felelősség megalapozza. A solus ipse nem lehet felelős lény. Akkor kinek? Istennek? A másik embernek? Miféle Istennek? S melyik másik embernek?<sup>14</sup>

---

<sup>12</sup> Vajda Mihály: A filozófia szerelmese – Európa szerelmese. In. Uő.: *Nem az örökkévalóságnak. Filozófiai (láb)jegyzetek*. Osiris, Budapest, 1996. 253-267. 254., 255.

<sup>13</sup> Vajda: i.m. 265. (Kiemelés az eredetiben – V. T.)

<sup>14</sup> Vajda Mihály: Töredékes kommentárok Heller Ágnes személyiségének etikájához. In. Uő.: *Tükörben*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2001. 38-52. 50.

Vajda persze egyáltalán nem gondolja azt, hogy az etika keretén belül meg lehetne válaszolni ezt a kérdést, viszont Heller válaszával sem ért egyet: „Nincs olyan moralitás, egyetlenegy sem, amely ne ismerné el szenvedélyesen azt, hogy van valami (vagy valaki), ami (aki) minden egyes embernél magasabban áll.”<sup>15</sup>

### ***A FELELŐSSÉG KONTAMINATÍV TOPOLOGIÁJA***

Ha a felelősséget kulmináns mozzanatként tartjuk a helleri gondolkodáson belül, amely a filozófia sajátosságáról ad hírt valamiképp, akkor ezt ugyanígy, persze mindenképpen másként, elmondhatjuk Derrida egész gondolkodása esetében is. Mit jelent itt a másként? Mindenekelőtt azt jelenti, azt az inspiratív elevenséget lendíti játékba, hogy fel kell forgatni a birtokviszony kauzális rendjét. A felelősség etikájában munkáló birtokviszonyról van szó. Itt egy kettős genitivusra bukkanunk, amelyet egyszerre kell értelmeznünk ahhoz, hogy közelebb férközhessünk a felelősség derridai fenoménjához. Merthogy a felelősségnek az etikája egyszerre jelenti azt, hogy a felelősség az etikához tartozik, illetve az etika a felelősséghez, valamint egyszersmind azt, hogy éppen az etika lehetetleníti el, hogy tisztán lássunk felelősség dolgában. A felelősség etikájában munkáló alá-fölé rendeltség szigorú kauzalitása megakadályozza, hogy szemügyre vegyük és megfontoljuk e szintagma értelmét együttesen alkotó tagokat. Leglátványosabban a felelősség egyéni, különös mozzanata és az etika általános(ító) ereje feszül itt egymásnak, ami a megértés és az alkalmazás módozatait egyként legyengíti.

Ha a felelősség etikája (és ehhez hasonló) szintagmák terepét elhagyjuk, akkor mindenekelőtt feladjuk a monologikus értelem- és jelentéstulajdonítás kognitív aktusát. Derrida éppen ezt teszi, amikor a felelősséget annak topologikus struktúrája felől gondolja és tervezi megközelíteni. A felelősség strukturalitása mindig már dekonstrukturalitás is, ezt Derrida többször többféle kontextusban bemutatja. Mint a bevezető megfontolások során idézett nyelv példája mutatja, ez a de-kon-strukturalitás egyszerre identifikálódik és differenciálódik, épül fel folyamatosan, és bomlik le, éri el önnön csúcát és lendül túl önmagán. A *szellemről* című műben van egy hosszú lábjegyzet, amelyet Heidegger *Zusage*-fogalmának derridai olvasata tesz ki. A *Zusage* (szótári jelentéseiben ígéret, hozzájárulás, beleegyezés) egyszerre jelenti zálog adását és belenyugvást e szituációba. A zálog egy hiánymozzanat affirmálása, egyben e hiány megszüntetésére irányuló valós törekvés. A felelősség is ilyen zálogszerkezetű. Munkál benne egyfajta előzetesség, „valamiféle ígéret vagy

---

<sup>15</sup> Heller *Személyiségetikáját* idézi Vajda: Töredékes kommentárok... In. Uő.: *Tükörben*. 50–51.

eredendő szövetség, amelybe valamiképpen bele kellett nyugodnunk, már *igent* kellett mondanunk, zálogot kellett adnunk, bármilyen negatív vagy problematikus is az erre következő diskurzus”.<sup>16</sup> A felelősség (*Verantwortlichkeit*) maga mindaz, ami a szó előtti teljes affirmációt jelenti, ám az is, ami mindezen túllendít, miközben kinyilvánítja a megfelelés eseményét is. A *Zusage* példájában – ahogyan Derrida fogalmaz – „pontosan a felelősség eredetéről van szó”.<sup>17</sup>

Derrida egy másik szövegében, Walter Benjamin híres Erőszak-tanulmányának dekonstruktív olvasása során *expressis verbis* ki is mondja, hogy akkor beszélhetünk egyáltalán a gondolkodás felelősségéről, ha felvállaljuk annak a merészségét, ha rászánjuk magunkat annak a mozgásnak a ritmusával tartani, ami a bizonyosságon túlra visz. Benjamin *Az erőszak kritikájáról* című szövegének olvasásával a filozófus rá szeretne mutatni arra,

amit, ha megengedik, egy olyan gondolkodás szívének vagy bátorságának neveznék, amelyik tudatában van annak, hogy csak akkor van jogosság és igazságosság és felelősség, ha minden kockázatot felvállalunk és túlmerészkedünk a bizonyosságon, túl a jó lelkiismereten.<sup>18</sup>

Az etikai, jogi, politikai, de a tudományos és a filozófiai tételezés rendje, az elvek és törvények adásának-adódásának mozgása az alapítás, a megőrzés és az ismétlés szekvenciáiból áll. Ezek viszonya határozza meg az adott diskurzus rendeződését. Ám a bizonyosságon túllendítő mozgás ritmusának szekvenciózus rendeződéseit jóval kevésbé a kognitívan uralt logikai, sokkal inkább a különbséget lehetővé tevő és teremtő kontaminatív viszonyok határozzák meg.

Ezeket Derrida egészen pontosan „különbségtevő és különbségőrző alakkeveredés”-nek nevezi, franciául „contamination différentielle”, azaz differenciális kontamináció. Az ilyen mozgásformákban úgy képzelhetjük el a megőrződő és eltűnő, önmagát folyton előzetesen bejelentő, egyszersmind eltörlő alakulást, hogy a folyamatot alkotó elemek, mozzanatok között a keveredés nem pusztán kölcsönös egymásra hatásuk révén jön létre, hanem legfőképp oly módon, hogy felüti a fejét közöttük egyfajta fertőzés (a kontamináció a másik jelentésében fertőzésre, szennyeződésre utal).<sup>19</sup> Ez pedig a paradoxonoknak,

---

<sup>16</sup> Derrida: *A szellemről...* 132.

<sup>17</sup> Derrida: i.m. 135.

<sup>18</sup> Jacques Derrida: A törvény ereje: Az „autoritás misztikus alapja” (2. rész). Ford. Kicsák Lóránt. *Vulgo*, 2005. 3. 26-49. 44.

<sup>19</sup> Vö. Derrida: i.m. 34.

aporiáknak kedvez elsősorban.<sup>20</sup> Mindez persze plasztikusan illeszkedik Derridának a hatvanas-hetvenes években kimunkálódó olvasási stratégiájához, amely az esszenciális diskurzustípusoknak az egységes elviséget favorizáló látásmódjához képest az ismétlés mozgását és a különbség elvét affirmálja. Ez a gondolkodásnak és az értelmezésnek egy sajátos rendeződését viszi színre, amely során – ahogyan *A filozófia margói* című könyvben olvashatjuk – „a megnyilatkozást elevenné tevő intenció sohasem lesz áthatóan jelen önmaga és tartalma számára. Az intenciót a priori strukturáló iteráció belevisz egy lényegi felfeslést és hasadást”.<sup>21</sup> Ezek alapján azt állíthatjuk, hogy a brizúra, az ismétlődően történő különbség vagy a különbség alapján szerveződő ismétlődés nem pusztán a szigorú értelemben vett nyelvi formák esetében releváns, hanem minden olyan struktúra magában foglalja, amelyben megnyilatkozásról, intencióról beszélhetünk. És az etikai kitünttetten ilyen. Jonathan Culler éppen e szöveghelyre hivatkozva hangsúlyozza és élezi a strukturális intencionalitás *quasi* uralhatatlan jellegét, azaz – és nyugodtan fordítsuk a gondolatot a felelősség problémája felé – a szándéknak az eredetéről és jelenlétéről levált jellegét, ily módon sokkal kevésbé lényegi intenciót, mint inkább posszibilis produktivitást magában foglaló erejét.

Amikor egy megnyilatkozás implikációiról kérdeznek, szándékomba szinte rutinszerűen befoglalok olyan implikációkat, melyek korábban sosem jutottak eszembe. Szándékom azon további magyarázatok összessége, melyeket, ha rákérdeznek, bármely ponton adhatok, ennél fogva kevésbé eredet, mint produktum, kevésbé körülhatárolt tartalom, mint inkább [...] diszkurzív lehetőségek nyitott készlete...<sup>22</sup>

### ÁBRAHÁM PÉLDÁJA

Heller Ágnes és Jacques Derrida filozófiája, olvasási stratégiája lehetővé teszik, pontosabban segíthetnek abban, hogy az etikai gondolkodás művelői a 21. század elején elkerüljenek két masszívnak tűnő rossz beidegződést, veszélyes csapdát. Először is azt, hogy az etika valamiféle másodlagos, derivatív szerepet töltsön be a filozófia egészén belül, makacsul félreértve Friedrich

<sup>20</sup> Vö. Kicsák Lóránt: Hiperbolikus etika és felelősség. A dekonstrukció mint éthosz. In: Uő.: *Apóriák próbatétele. Tanulmányok, esszék.* L'Harmattan – Líceum, H. n., 2015. 241-262.

<sup>21</sup> Jacques Derrida: *Marges de la philosophie.* Minuit, Paris, 389. Idézi Jonathan Culler: *Dekonstrukció.* Ford. Módos Magdolna. Osiris, Gond, Budapest, 1997. 179.

<sup>22</sup> Culler: *Dekonstrukció.* 180.



Nietzsche etikát illető averzióit. Másodszor pedig hogy az etika pusztán valamiféle elv-teremtés legyen, szkolion az emberi magatartás és viselkedés formálásához. Az első veszélyes alternatíva mögött olyan megfontolások húzódnak, mint pl. hogy a spekulatív ész mindig primátust élvez a gyakorlatival szemben, a második rossz beidegződés pedig se az elvek természetével, se az emberi attitűddel nem tud valójában mit kezdeni. Heller Ágnes ezért is törekszik mindvégig a praxis érvényének mind tisztább kijelölésére és megvalósítására, Jacques Derrida pedig a filozófiai tradíció szövegeinek újra-olvasásával, vagy még pontosabban az olvashatóság és olvashatatlanság együttes affirmálásával az etikai kérdések tematizálhatóságát helyezi radikálisan új megvilágításba.

Mindazonáltal a két gondolkodó közötti különbség legalább annyira inspiratív, vagy még inkább gyümölcsöző, mint a közöttük kirajzolódó lehetséges párhuzam. Heller bár súlyos és elemi kritikával illeti a spekulatív ész praktikus ész feletti eluralkodását, mint láthattuk, végső soron ő maga is fenntartja a kognitív-identikus struktúra konzisztenciáját, Derrida pedig a kontaminális differencia aporetikus működtetésével valamiképpen mégiscsak az etikai konstrukciók túlhaladását segíti elő. Ha egy konkrét példán szeretnénk bemutatni a két filozófus etikai problematizálást illető gondolatai közötti különbséget, talán Ábrahám döntését és néma tettét, azaz a fia, Izsák Istennek való feláldozását, helyesebben ennek a „végtelen pillanatnak” a két gondolkodó általi értelmezését állíthatnánk fókuszba.

Az ábrahámi áldozati elszánást érintő helleri értelmezés voltaképpen követi Søren Kierkegaard-t abban az éles elválasztó mozzanatban, ami az etikai és a vallási egzisztencia között tesz különbséget: „Az etika világában minden felelősség a *mi* kezünkben van. Nekünk kell választanunk a jó és rossz között, nekünk kell eldöntenünk, hogy igazunk van-e vagy nincsen igazunk. Az etikai magatartás birodalma így a *bizonytalanság* birodalma.”<sup>23</sup> Ezzel szemben a vallási egzisztencia a bizonyosság birodalma, amennyiben itt „az egyed mintegy »kilép« az emberi nemből. Egyetlen viszonya marad: viszonya Istenhez. Míután ez nem az egyenlők viszonya, etikai normák nem szabályozhatják.” És ekkor utal Heller Ábrahám áldozati elszánására: „Ábrahám – az etikai törvényeivel mérve – közönséges gyilkos; a vallásos stádium törvényeivel mérve azonban »a hit lovagja«...”<sup>24</sup> Mindenekelőtt azt kell látnunk, hogy a helleri

---

<sup>23</sup> Heller Ágnes: A szerencsétlen tudat fenomenológiája. In: Uő.: *Portrévázlatok az etika történetéből*. Gondolat, Budapest, 1976. 289-332. Újraközölve Søren Kierkegaard *Vagy-vagyának Utószavaként*: Søren Kierkegaard: *Vagy-vagy*. Ford. Dani Tivadar. Gondolat, Budapest, 1978. 1017-1079. 1072. (Kiemelés az eredetiben.)

<sup>24</sup> Heller: A szerencsétlen tudat... In: Kierkegaard: *Vagy-vagy*. 1075.

interpretációban azért szükséges az etikai és a vallási egzisztencia megkülönböztetése, hogy pontosabban vehessük szemügyre az etikai felelősség kognitív-identikus struktúráját. Ezt abból láthatjuk elsősorban, hogy Heller kiüresíti a vallási szféra istenét, miáltal megfosztja titokteliségétől, így a titok és a felelősség teljesen eltávolodik egymástól, sőt, kizárja egymást. „Kierkegaard istene – az elrejtőzködő Isten – [...] egyúttal az *üres isten*. Miután akarata, értelme titok a számunkra, nem ad kinyilatkoztatást, nem ad normákat a cselekvéshez.”<sup>25</sup> Ez azért van így Hellernél, mert az abszolút rejtély vagy a rejtély abszolútja az ő értelmezésében a misztérium kiüresíthető zárttsága, nem a *secretum* rögzíthetetlen, a másik felé mindig nyitott abszolút különös elválasztottsága, egyben kiválasztódása. A felelősség a helleri értelmezésben nem burkolózhat titokzatos homályba, a tulajdonítás felelős kognitív gesztusát nem zavarhatja meg semmi (s ennyiben valóban az univerzális és esszenciális diszkurzustípus körébe tartozóként identifikálódik).

Mindezzel éppen ellenkezőleg Derridánál a felelősség *sui generis* a titokhoz kötődik: „A kizárólagos felelősség mint áldozati felelősség gyakorlásának a lényege a titok.”<sup>26</sup> Természetesen Derrida is látja a különbséget az etikai és a vallási között, ám ezt a differenciát nem rendeli alá az egyik vagy másik entitás identikus meghatározásának, hanem mintegy fenntartja, működteti azt. Olyannyira, hogy Derrida olvasatában JHWH nemhogy nem üres, hanem képes a következőképpen szólni Ábrahámhoz, amikor látja, hogy kész feláldozni Izsákot, amikor éppen elindul Ábrahám ölé mozdulata:

*most látom, hogy megértetted, mit jelent az egyetlen iránti feltétlen kötelesség, amelyet teljesíteni kell akkor is, ha magyarázatot sem kérésre, sem önszántából nem ad rá; látom, hogy nemcsak gondolatban értetted meg, hanem, és ebben rejlik a felelősség, ugyanakkor cselekedtél is, kész voltál a gondolatot tettere váltani [...]: tehát már áttértél a cselekvésre, te vagy a feltétlen felelősség, megvolt benned a bátorság ahhoz, hogy gyilkosnak mutakozz a világ, a tied, a morál és a politika, az általános vagy a nembeli általánosság előtt. És még a reményről is lemondtdál.*<sup>27</sup>

A titok, a rejtettség abban a legkevésbé sem esszenciális, sokkal inkább *differenciális* alakzatban performálódik, hogy Isten Ábrahámot megszólító hangja, gesztusa voltaképpen néma (de egyáltalán nem üres), John D. Caputo szép szavaival: „Isten kezében vagyunk és nem tudjuk, Isten mit akar, miben

---

<sup>25</sup> Heller: i.m. 1074. (Kiemelés az eredetiben – V. T.)

<sup>26</sup> Jacques Derrida: A halál adománya. Ford. Szabó László. *Vulgo*, 2000. 3-4-5. 144-160. 152.

<sup>27</sup> Derrida: i.m. 155. (Kiemelés az eredetiben.)

telik kedve, hiszen ez titok, mely csendbe burkolódik.”<sup>28</sup> Az általános előtt a mindenkori másság, „az egészen más” egyediségének mutatkozni, nos, ez rejtettségre van ítélve, ez „az abszolút titokhoz visz közel”.<sup>29</sup> És ha a másság és az egyediség a kötelesség és a felelősség fogalmai közé beszüremkednek, akkor az etikai fogalmainkat „*a priori* a paradoxon, a botrány és az aporia birodalmába utalják.”<sup>30</sup> Az Istentől mint a legfőbb abszolút mástól jön az eredetét tekintve megnevezhetetlen s meghatározhatatlan hívás, aminek meg kell felelnünk, ám e hívás rejtélye nem a misztériumé, „hanem inkább a *secretum* értelmében vett rejtély. Az a véglegesen sohasem rögzíthető, sohasem megállapítható, hiszen újra meg újra megnyíló látóhatár, amelyet éppen a saját végességünkkel való szembenézés tár fel előttünk”.<sup>31</sup>

---

<sup>28</sup> John. D. Caputo: Pillanatok, titkok és szingularitások. Ford. Kalmár György és Simon Kata. *Vulgo*, 2000. 3-4-5. 161-180. 165.

<sup>29</sup> Derrida: i.m. 159.

<sup>30</sup> Derrida: i.m. 153.

<sup>31</sup> Angyalosi Gergely: A felelősség titka – a titok mint felelősség. In. Uő.: *A költő hét bordája*. Latin Betűk, Debrecen, 1996. 339-344. 344.